

ОСОБЛИВОСТІ ЛЕКТОРСЬКОЇ МАЙСТЕРНОСТІ У ПЕДАГОГІЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ МИКОЛИ ОЛЕКСІЙОВИЧА УМОВА

У статті аналізуються аспекти лекторської майстерності видатного педагога–фізика кінця XIX – початку XX ст., М. О. Умова, здійснюється спроба визначити шляхи формування й реалізації даної компоненти педагогічної компетенції викладача.

Ключові слова: лекція, лектор, лекторська майстерність

В статье анализируется аспект лекторского мастерства выдающегося педагога-физика конца XIX – начала XX вв., Н. А. Умова, делается попытка определить пути формирования и реализации данной педагогической компетенции преподавателя.

Ключевые слова: лекция, лектор, лекторское мастерство

The article analyzes the teaching aspect of lecturing skills of outstanding physicist of early 19th century the late 20th N. Umov, an attempt to allocate the path of formation and implementation of the teaching competence of the lecturer.

Key words: lecture, lecturer, lecturing skill

Постановка проблеми. Об'єктивна потреба вищої освітньої ланки в удосконаленні лекторської майстерності викладацького складу, а також недооцінка й малодослідженість шляхів розв'язання зазначеної проблеми загострюють необхідність відродження і втілення у практику кращих педагогічних ідей і здобутків минулого.

Зокрема зауважуємо, що великий інтерес у цьому плані серед авангарду професорсько-викладацького складу вищих навчальних закладів кінця XIX-початку XX століття викликає постать видатного викладача-фізика, філософа й оратора – Миколи Олексійовича Умова, особистість і педагогічна діяльність котрого є прикладом лекторської майстерності викладача, його аудиторні заняття часто перетворювалися на «виступ мага», «блискучі проповіді довічності науки» [4, с. 3; 6, с. 5]. Актуалізує проблему й неоднозначне ставлення дослідників історико-педагогічної думки зазначеного періоду щодо домінування лекційного методу у вищій школі, що обумовило виокремлення лекторської компетентності викладачів серед низки навичок, обов'язкових для її успішної реалізації. З огляду

на проблему дослідження, визначаємо поняття «лекторська майстерність» як уміння лектора, що ґрунтуються на основних категоріях педагогічної риторики: принципах, етапах риторичного канону, аргументації і характеристиках, притаманних образу педагога-ритора [5, с. 48].

Ступінь аналізу досліджень. Як свідчить аналіз історико-педагогічних джерел, питання реалізації лекторської майстерності у викладацькій діяльності М. О. Умова (1846-1915) простежувалися у спогадах сучасників викладача та його студентів П. Лазарєва, Д. Гуло, Г. Де-Метца, П. Лебедєва, О. Ейхенвальда та інших. Серед них чільне місце посідає історико-біографічний нарис «На рубежі двох сторіч» Б. Бугайова (Андрій Білий). Наукові розробки й висновки стосовно педагогічної майстерності М. О. Умова знайшли своє відображення на сторінках монографії дослідника історії вітчизняної педагогічної думки О. Предводителя, його філософські погляди були розкриті у дисертаційному дослідженні Е. Панкова, наукових збірниках, тезах конференцій тощо.

Метою статті є спроба простежити шляхи формування лекторських навичок М. О. Умова та їхню реалізацію в його педагогічній спадщині.

Виклад основного матеріалу.

Історичні розвідки свідчать, що М. О. Умов був безумовно одним із найглибших та блискучих фізиків-педагогів свого часу, педагогічний шлях якого був пов'язаний з Одеським та Московським університетами, де понад 40 років «люди стікалися послухати натхненне слово про космос, про Буття, у якому незмінно діяли закони фізики» [2, с. 80; 6, с. 6].

Серед умов формування лекторської майстерності М. О. Умова слід зазначити: 1) ґрунтовна домашня освіта й володіння іноземними мовами, що дозволило в подальшому використовувати іноземні посібники з фізики і стажуватися за кордоном [4, с. 4]; 2) прагнення до самоосвіти й публічні виступи у студентські роки; 3) читання лекцій з фізики у статусі «залишеного при університеті» у 2-й жіночій гімназії та луб'янських курсах; 4) читання публічних лекцій у межах роботи «московського товариства дослідників природи». Згідно

свідчень слухачів, «ще зовсім молодою людиною М. О. Умов вражав слухачів» своїми блискучими лекціями.

Історичні розвідки свідчать, що літографовані за записами найкращих студентів, змінені й доповнені самим професором лекційні курси М. О. Умова слугували чудовими посібниками для ознайомлення з теоретичною фізикою, проте не відображали тієї атмосфери, що панувала в його аудиторії [4, с. 10-12].

У зазначених джерелах М. О. Умов згадувався як видатний лектор, який «володів щасливим талантом поєднувати науковість і глибину змісту з високохудожньою формою викладу» [2, с. 80]. При цьому слід зазначити, що, попри багаторічний викладацький досвід, професор ретельно продумував та готувався до кожної своєї лекції, які не були шаблонними, а відзначалися своєю жвавістю, суровістю та чіткістю викладу, а також завжди відображали хід і зміну наукових ідей [2, с. 80; 4, с. 12; 6, с. 6].

Базуючись на спогадах колег і студентів М. О. Умова, можемо наголосити, що професором ретельно відточувалися не лише форма та зміст лекції, а також і експериментальні ілюстрації, які мали супроводжувати її хід. Сучасники відзначали, що демонстрування дослідів відбувалося з великою урочистістю: так, залучившись підтримкою свого препаратора І. Усагіна, М. О. Умов поставав як «чарівник», як «маг», захоплюючи слухачів не стільки складністю приладів, скільки простотою і глибиною ілюстрованої ним думки, при цьому дослід мав бути не лише доказовим, але й красивим, задовольняючи цим естетичні почуття лектора [6, с. 6; 4, с. 8-12]. У студентських враженнях Б. Бугайова читаємо: «М. О. Умов любив не стільки пишність фрази, скільки глибину думки, до якої він довго добирав образ, і ці образи ставали крилатими. Він любив помпу в хорошому сенсі і кожного разу вражав нашу студентську уяву» [1, с. 78].

Аналіз історико-педагогічних джерел показав, що вражаючим та непересічним був і зовнішній вигляд М. О. Умова, у його величній фігурі, «кудлатій голові лева», мудрому та ласкавому погляді поставала «велика людина, яка уособлювала в собі уся красу життя – науку, мудрість, мистецтво» [6, с. 7]. Сучасники описували зрілого М. О. Умова високим, повним, із виразним чолом та

«саафовими власами», із сивою бородою та замріяними блакитними очима. Серед спогадів студентів зустрічаємо: «...Повільно диригуючи жезлом, яким він указував чи то на дошку, чи то на машини, М. О. Умов бувало проспівував: «нехай прибуде світло» або «ми – сини світозарного ефіру». [6, с. 7; 1, с. 45].

Сучасний дослідник вітчизняної педагогічної думки О. Предводителев наголошував на невичерпній доброзичливості, толерантності й педагогічному такті М. О. Умова. За висловом дослідника, професор не лише не тиснув на студентів і молодих учених-початківців своїм авторитетом, колосальною ерудицією й досвідченістю, але й намагався постійно реально допомогти їм, вбачаючи в кожному співрозмовнику передусім позитивну особистість [6, с. 6, с. 35].

Варто зауважити, що Одеський період педагогічного доробку М. О. Умова пов'язаний із товариськими стосунками з І. Мечниковим (подальше листування протягом багатьох років), О. Ковалевським, І. Сеченовим (разом виступали поборниками жіночої освіти), де серед когорти відомих учених М. О. Умов користувався визнанням і повагою, а деякі з них відзначали стійкість та непохитність моральних принципів Миколи Олексійовича [4, с. 9].

З огляду на проблему дослідження, вважаємо провідним ґрунтовне знання М. О. Умовим фізичних дисциплін: «Він завжди був до дрібниць у всеозброєнні знаннями зі свого предмета, любив його сам, любив викладати іншим і підносив фізику на недосяжну висоту»[3, с. 10-13]

За спогадами А. Білого, певна замисленість та навіть «нудність у побуті» розсіювалася, коли М. О. Умов сходив на кафедру «сіяти розумом, життям, блиском, зривати голубий покрив неба і показувати «коперніковську пустоту» у величних жестах, влучних афоризмах, які він не вимовляв, а розспівував, розкинувши руки і наводячи перед нами чи то думку Томсона, чи то погляди Максвелла» [1].

За свідченнями П. Лебедєва, М. О. Умов не називав на своїх лекціях якихось певних посібників для фактичного проходження курсу й успішного складання іспиту і, лише дізнавшись про бажання студентів глибше розбиратися у фізичних

закономірностях, рекомендував читати іноземних авторів, роботи яких професор ґрунтовно опрацьовував сам мовою оригіналів [4; с. 3].

Про глибокий рівень загальної ерудиції М. О. Умова свідчать також спогади студентів математичного і медичного профілів, серед них - Г. Де-Метца та інших, які згадували про факти ґрунтового розкриття професором математичних формул і фізіологічних процесів: «М. О. Умов залюбки робив відступи і виконував їх віртуозно, піклуючись лише про ясність та доказовість своїх положень»[3, с. 10].

Особистісні якості, притаманні М. О. Умову, висвітлюються серед спогадів П. Лазарева, О. Ейхенвальда, О. Бачинського: «Дружня, стійка людина прогресивних переконань, яка ніколи не діяла проти велінь своєї совісті» [4, с. 3, 38]. У цих же спогадах наголошувалось, що сам М. О. Умов запоруку успішної викладацької діяльності вбачав у поєднанні науковості й любові до людини, а його власний приклад був прообразом взірцевого педагога. Показово, що добродішність, тактовність і лагідність характеру М. О. Умова були настільки глибокими чеснотами, що в разі обману чи підлого вчинку з боку студентів чи колег філософ-педагог глибоко страждав лише від втрати довіри до людини [4, с. 38].

За свідченнями Г. Де-Метца, лебединою піснею М. О. Умова як лектора вважається виступ на тему «Еволюція фізичних наук та її ідейне значення», у якому серед найвищих проявів сягнули не стільки ерудиція оратора, скільки сила синтезу краси фантазії та витонченість викладу [3, с.14].

Висновки і перспективи подальших досліджень. У статті було проаналізовано лекторський аспект викладацької діяльності видатного педагога-фізика М. О. Умова, одного з найяскравіших представників лекторської майстерності серед плеяди професорів Одеського і Московського університетів кінця XIX – початку XX ст.

Насамкінець можемо зазначити, що видатні лекторські навички М. О. Умова були обумовлені фундаментальною науковою ерудицією, високим рівнем загальної культури, чудовим знанням художньої літератури та філософії,

витонченим естетизмом у поєднанні з великою ґрунтовною роботою над підготовкою кожної лекції. Все це дозволило М. О. Умову увійти в історію вітчизняної педагогічної думки «блискучим проповідником довічності науки» та запам'ятатись тим, хто його слухав, натхненним «апостолом і пророком точних знань» [6, с. 6].

Вражаючою, на нашу думку, постає глибина особистісних життєвих кредо М. О. Умова. За свідченнями О. М. Красуської, дочки педагога, сам Микола Олексійович зауважував: «Всесвіт – це арфа. Струни її звучать дивною мелодією закономірностей. Уся природа звучить у злагоді з гармонією світовою, лише струни людей видають фальшивий звук і порушують гармонію Всесвіту. Кожна людина має жити своїм життям так, щоб її струни вносили нову красу в загальне співзвуччя гармонії».

Література:

1. Белый А. На рубеже двух столетий. Воспоминания. – М.: Худ. Лит., 1989. - 543 с.
2. Гуло Д. Д. Н. А. Умов. Посвящение / пособие для учащихся, (Люди науки). – М., 1977. - 128 с.
3. Де – Метц Г. Г. Памяти Н. А. Умова: Киев, изд. Кульженко, 1915. – 36 с.
4. Лазарев П. П. Умов Н. А. – президент Московского общества испытателей природы. - М., 1940. - 40 с.
5. Міщенко О. А. Поняття лекторської майстерності у вітчизняній педагогічній науці. Матеріали VII науково-практичної конференції молодих учених «Методологія сучасних наукових досліджень»/ За заг. редакцією акад. І. Ф. Прокопенка – Харків: ХНПУ, 2010. – 91с.
6. Предводителев А. С. Н. А. Умов: биографический очерк. – М.: изд. МГУ, 1950. - 56 с.